

је одржавало саобраћај. То значи да је оно имало и политички карактер, што се нарочито показало у вријеме Итало-абисинског рата када је на барском пристаништу у част уласка италијанских трупа у Адис-Абебу подигнут спомен-свјетлионик и у вријеме Итало-грчког рата, када је преко барске луке камуфлирано превозило ратни материјал против Грчке.

У глави о развитуку и положају радничке класе у Црној Гори избјегли бисмо терминологију као што је „кућна служинчад“ (стр. 175). У предратним позитивним законима кућни помоћници и помоћнице су називани „служинчад“, иако тај термин у народу није постојао. Тај термин је понижавајући и он се могао као такав цитирати или ставити у заграде.

У приказу развитука радничке класе требало се више задржати на њеном поријеклу које у Црној Гори, углавном, потиче из осиромашених сељачких редова који су ипак имали по извјестан минимум окућнице, и на занатлије који су се раслојавали у сиромашне раднике и мале газдице са ситносопственичком психологијом.

Било би пожељно да ова студија има на крају и регистар имена и појмова, као и хронолошки преглед у бројкама и годинама појединих привредних грана.

Но, у сваком случају, ова књига је значајан допринос нашој историографији.

Др Нико С. Мартиновић

Др ФЕРДО ЧУЛИНОВИЋ — СЛОМ СТАРЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

(Школска књига — Загреб, 1958, стр. 366)

Између места које слом старе државе заузима у нашој недавној прошлости и његове обраде у савременој историској литератури постоји прилична несразмера, мада нас од тих догађаја, који су оставили дубоке трагове и изазвали значајне последице, дели више од осамнаест година. Поред неколико парцијалних радова и евоцирајућих одломака учесника, успутних осврта и краћих војно-операцијских прегледа у шире концептираним делима (Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, ВИИ и друга), те једне необјављене дисертације (Владимир Дедијер, Одредбе о извршењу примирја између немачке и југословенске оружане силе), која у основи претставља рад из области међународног јавног права, — наша историографија није могла да наведе ни једно целовитије дело које обрађује априлски слом до појаве књиге коју приказујемо. Та чињеница, међутим, карактеристична и за обраду других питања која су непосредно претходила или следила априлском рату, донекле је и разумљива, ако се узме у обзир незнатна временска удаљеност од догађаја, последњих година већ превазиђена, која није омогућавала да се ублаже или неутралишу емотивне насlage у све-

сти њихових учесника и савременика уопште, као и други разлози субјективно-техничке природе од којих је недостатак изворне грађе био свакако најутицајнији.

Као што се види из увода, проф. Чулиновић је првобитно замислио да изда зборник докумената који се односе на слом старе државе и догађаје с њим у вези, па је доцније, преиначавајући ранију одлуку, издао књигу која се у садашњем изгледу по карактеру обраде налази негде између зборника грађе и креативно прерађеног изворног материјала. Зборник докумената она свакако није, јер је писац у добро постављену систематику рада класирао документа према тематско-хронолошком мерилу, критички коментарисао садржај докумената, давао објашњења, па и извлачио закључке, али с друге стране, Чулиновићева књига није ни стваралачки интерпретирана материја у пуном смислу те речи, — пошто „документационо излагање“ како писац назива на једном месту свој поступак, није у стању да замени праве анализе и синтезу проблема.

Правилно схватање писца о априлском поразу као сложеном догађају, који се не може посматрати само са војног становишта, а да се претходно не објасне узроци који су са своје стране допринели слому, заједно са надмоћнијим непријатељем као војничким извршиоцем, политичке последице и психолошка атмосфера у оном десетодневном кошмару, остварено је у систематизи дела поделом књиге на два дела: први, „Узроци априлског слома“ (стр. 21—141) и други, „Напад и слом“ (с. 145—347).

У првом, експозиционом делу, групишући догађаје око социјалног (раднички и сељачки проблем у старој Југославији) и националног питања, те спољнополитичких околности у којима је дошло до рата, писац је на основу великог броја докумената приказао до које је мере социјални и национални сукоб, нарочито последњи, разбио државу изнутра, онеспособљавајући је за пружање озбиљнијег отпора у тренутку напада. Његов закључак да су социјалне противуречности само посредно и у вези са осталим „факторима“ утицали на извесан индиферентан однос према судбини државе је прихватљив, али није изведен из претходног излагања, тако да стоји некако сам за себе. Писац у овом одељку осиромашује излагање и инсистирајући на извесним општим местима (да је старо друштво било састављено од власника и невласника, стр. 26, итд.), док терминологија којом се служи на моменте одудара од мирног, научног казивања.

Што се тиче националне кризе, која је стално угрожавала јединство државе, писац, као што смо већ истакли, сматра да је нерешено национално питање далеко пресудније утицало на друштвено-политичку стабилност и одбранбену снагу државе, мада и овде, као у једном свом ранијем раду („Национално пи-

тање у југословенским земљама“ (1956), на који се иначе ослања излагање, прилази питању са државно-правног и друштвено-идеолошког аспекта, иако је друштвено-економска суштина националног питања (економска политика, национални састав власти, генералитета, итд.) узрочник сукоба међу националним буржоазијама, а државна форма организације (централизам-федерализам) спољна страна проблема.

Мада је квантитет докумената које писац доноси, у целини или скраћено, већ према значају, више него импресиван (многобројни изводи из Устава, закона, стенографских белешки, мемоарске литературе; меморандуми и споразуми грађанских странака; одлуке и резолуције КПЈ у којима се оцењује карактер режима и процењује привредно-политичка ситуација, итд.), њихов садржај није увек у сразмери са квалитетом, јер се ради о документацији која, сем неких изузетака, није сасвим непозната, па и у неким ранијим радовима аутора објављивана. Неки документи, међутим, привлаче пажњу, јер бацају ново светло на извесне догађаје из тог периода, као што је случај с једном строго поверљивом окружницом, која се приписује Мачековом вођству ХСС, издатом после закључења Споразума Цветковић—Мачек, истина проблематичног ауторства, али по мишљењу писца, свакако пореклом из Мачекове најближе околине, из које се види да је „сепаратистичко-шовинистички“ део вођства ХСС схватио Споразум као прелазну етапу за развијање Југославије, што су наредни догађаји и потврдили. Интересантни су такође и записници са састанака војних претставника Енглеске, Грчке и Југославије у Атини, уочи приступања Југославије Тројном пакту, јер показују да је Намеснички режим већ у то време био спреман на прилажење Осовини, иако је Енглеско-грчка команда, упркос тешком војничком положају, пристала да усвоји тражење југословенског Генералштаба о војној подршци (сем упућивања флоте у Јадран).

У другом делу, на исто тако обимној документацији, само мање познатој и зато далеко интересантнијој, и значајнијој, критички прилазећи изворима, од којих су неки тенденциозни (фацистичка аргументација напада) а други (извјештаји генерала Косића, Симовића и других) због субјективности подложни да се приме са резервом. писац је успео да реконструира априлски рат у свим његовим замршеним односима и да уједно отвори низ проблема који захтевају даље истраживање. Документи откривају колико је Симовићева влада била недорасла и неприпремљена за догађаје, а њени узалудни покушаји да увери силе Осовине у своју лојалност (Нинчићев телеграм дипломатским претставницима Југославије) изражавају пуно отсуство сваке политичке реалности. Без иницијативе и не осећајући се у народу, влада је већ првог дана рата, у општем хаосу који је наступио, нестала из Београда, заједно са Генералштабом, с тим што записници седница говоре да се она ни у ратним да-

њима није боље снашла, расправљајући о безначајним валутарним питањима и заузета бригом како да се ослободи непотребног чиновништва које јој је сметало у бекству.

Да би иронија била већа, на седници од 11 априла 1941, на Палама, Шутеј даје изјаву „да је Др. Мачек остао у Купинцу да дели судбину свог народа, али да неће никада дезавуисати својих другова“, а он је, дан пре, већ позвао „хрватски народ“ да се покори новој усташкој влади.

Ређају се документи, најразноврснијег порекла (службени коминикеи зараћених страна, накнадне изјаве југословенских официра, усташки извештаји и др.), од стране писца вешто пређани и у поједине одељке сложени, који реконструишу развој догађаја од 6 априла 1941 па до бекства владе у иностранство. У целој тој документацији истиче се један после рата сачињени извештај Симовића о развоју ратних догађаја, мада упркос многим подацима не даје јасан одговор о наводној одлуци Врховне команде да се пређе на „герилско ратовање“ и не осветљава околности под којима је дошло до идеје о закључењу „примирја“ Запаљени су и документи који показују разорно деловање „пете колоне“, опште расуло и дефетизам. Усташки извештаји о заузећу Шибеника, Јастребарског и других места употпуњују ову слику, мада се с обзиром на своје порекло морају узимати са најстрожом резервом. То расуло се још више продубило када је Симовић 10 априла издао наређење да сваки заповедник оперише према сопственом нахођењу.

У том њоштем слому, када надмоћнији непријатељ без већег отпора продире у дубину земље, усташе разоружавају читаве јединице и прокламују своју власт, влада бежи из земље а генералитет очекује прекид непријатељстава, — једино је КП задржала присебност духа и став њеног чланства одударало је од опште апатије и отворене издаје, што се види и из објављеног прогласа КП у вези са проглашењем НДХ.

Наводећи изјаве официра старе југословенске војске (анкету извршио Генералштаб ЈА после рата а делом и Институт за државно-правну хисторију у Загребу) о развоју догађаја на фронту и у позадини, и посебно о случајевима борбенисти појединаца (потпуковник Градишнич, поручник Спасић и други), Чулиновић је био дужан да донесе што више докумената о акцији југословенских трупа према албанској граници, нарочито према Скадру, где је Зетска дивизија и делови Херцеговачке била продрла до на 15 километара од града, зато што је то једини пример где је југословенска војска у прошлomu рату продрла на туђу територију и на њој дочекала капитулацију.

Писац је објавио и први акт новог начелника Врховне команде — од 14 априла 1941 (нема непосредног доказа како се Симовић ослободио ове дужности), који се тиче прекида непријатељстава, јер како је тенденциозно образложено, на то принуђавају догађаји у Хрватској, Далмацији и Словенији (као да

слом није био општи) и да се не би проливала крв у рату, за који се истиче да га војне старешине нису ни хтеле. Исто тако, извештаји генерала Бодија и Цинцар-Марковића о покушајима да се закључи неко „часно примирје“ показују колико су такве претензије биле илузорне, с обзиром на стање фронта, непријатељску надмоћ и потпуно расуло.

Чулиновић на основу докумената извлачи закључак да су југословенски генерали показивали нарочиту љубав да што пре закључе „примирје“ (уствари безусловну капитулацију) и да капитулационе одредбе доцније што педантније спроведу. О томе јасно говори документ, ваљда без преседана, који писац објављује у одељку о провођењу капитулације, из којег се види-мо колико се југословенска Врховна команда залагала да се официри и војници сакупе у сабирне логоре ради одласка у заробљеништво.

У завршном закључку писац је правилно резимирао изнету документацију и своје излагање утврђујући да слом није био регионалан, иако поједини извори (Косић, Калафатовић) то потенцирају, већ општи („нажалост, Скопље је пало пре Загреба“), услед нагрижености друштвеног и политичког организма старе Југославије, потпуне неспремности, издаје генералитета („ми нисмо хтели рат“ изјављивали су многи генерали), те дејства „пете колоне“ у целој земљи, нарочито у Хрватској, а поред свега тога још и непријатељске војне надмоћи.

У свом крајњем резултату књига проф. Чулиновића појављује се као врло корисна публикација, јер доноси велики број докумената и први целовит преглед априлског рата, те сагледава низ нових проблема који ће тек бити подвргнути дубљем истраживању, а то је већ више него довољно да оправда огроман напор који је уложен у прибирање грађе и у њено обликовање, па ма колико јој се са становишта начина обраде могли учинити крупни приговори.

Бранко Петрановић

Др КОНСТАНТИН БАСТАИЋ, Др ФЕРДО ЧУЛИНОВИЋ,
ТОМО ЧУБЕЛИЋ, ДРАГУТИН ШЧУКАНЕЦ, СЛАВА ОГРИЗО-
ВИЋ: „НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ У БОРБИ ЗА СЛОБОДУ“

„Знање“, Загреб, 1959, стр. 11—536

Издајући ову књигу расправа из области најновије историје наших народа, Повијесно друштво Хрватске (у сарадњи са Издавачким предузећем „Знање“) на видљив је начин обележило јубиларну годишњицу СКЈ и СКОЈ-а, а покретачи публикације, независно од формалног мотива, приносили нашу литературу још једним корисним делом.

Расправе у зборнику обрађују стварање Југославије, перманентну кризу старог друштва и узорке његовог слома, а затим наш Народноослободилачки рат. Значи, догађаје временски